

В. М. Пивоваров,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ІНТЕРФЕРЕНЦІЙНИХ ОМОНІМІВ У МІЖКУЛЬТУРНОМУ СПІЛКУВАННІ ФАХІВЦІВ

У статті розглянуто особливості вживання інтерференційних омонімів в сучасній українській мові, причини виникнення помилок та способи їх уникнення.

Ключові слова: інтерференційні омоніми, калька, культура мовлення, міжкультурне спілкування.

В статье рассмотрены особенности применения интерференционных омонимов в современном украинском языке, причины возникновения ошибок и способы их избежания.

Ключевые слова: интерференционные омонимы, калька, культура речи, межкультурное общение.

The article deals with the use of interference features homonyms in modern Ukrainian language, the causes of errors and how to avoid them.

Keywords: interference homonyms, vellum, culture, language, intercultural communication.

У міжкультурній комунікації фахівці вдаються до різних засобів, однак найголовнішим є мова як складна система знаків, що називає предмети, явища об'єктивної дійсності та поняття. Мова є головним засобом спілкування, обміну думками і формування думок. Саме на її основі фахівці спілкуються, знаходять шляхи для загального порозуміння між собою, налагоджують ділові та професійні контакти, обмінюються інформацією у всіх важливих сферах комунікації. Мова виступає універсальним засобом вираження сутності людської особистості, її глибинного змісту, показником етнокультурних особливостей.

У суспільстві мова виконує багато функцій, серед яких виділено номінативну, пізнавальну, естетичну, мислетворчу, культуросоносну, ідентифікаційну, експресивну. Це є свідченням того, що мова постійно оточує фахівців, без неї неможлива дія, спілкування, донесення думки до слухача. Потрібно удосконалювати знання рідної мови, невпинно опановувати її лексичне багатство, орієнтуватися у складних випадках слововживання. Кожен фахівець повинен добре знати ту мову, якою спілкується, опанувати тонкощі її слововживання. Бездоганне володіння мовою, знання її секретів, значеннєвих відтінків слова є важливою умовою розвитку мови як головного засобу комунікації. Успіхом якісної міжкультурної комунікації також є знання іноземних мов, обізнаність з культурою того народу, мовою якого відбувається спілкування.

Сучасна лексична семантика – це наука про точне з'ясування значення слова, особливості слововживання. Дотримання норм сучасної літературної мови, знання семантики слова дає змогу уникати помилок у мовленні.

Міжкультурне спілкування часто ускладнюється недостатнім рівнем знань фахівця, його необізнаністю із значеннєвими відтінками уживаних слів. Ефективність спілкування досягається правильним вибором слова, оскільки помилкове вживання відповідного терміна може спричинити стилістичну помилку чи зумовити втрату значення вислову. Некомпетентність у системі метафоричних і символічних значень слів призводить до розбіжностей у тлумаченні слів, мовних порівнянь.

Важливою складовою в міжкультурному спілкуванні є вживання інтерференційних омонімів, правильність уживання яких унеможливує виникнення помилок, дає змогу повно викласти сутність теми спілкування. А неточність у вживанні слова може призвести до негативних наслідків у міжкультурному спілкуванні, нашкодити загальному іміджу фахівця.

Засвоєння знань про особливості інтерференційних омонімів є гарантією досягнення ефективності в міжкультурному спілкуванні.

Проблема вивчення інтерференційних омонімів є актуальною в сучасній лінгвістичній науці, також стоїть вона і питання культури мовлення. Питання омонімії досліджували такі відомі вчені-філологи, як О. М. Демська і І. М. Кульчицький [2], М. П. Кочерган [3], Л. А. Лисиченко [4], А. А. Турчина [8] та ін.

Омоніми (від грецького *homo* – «однаковий» і *опума* – «ім'я») – слова або їх окремі граматичні форми, а також стійкі словосполучення, морфеми, синтаксичні конструкції, що при однаковому звучанні (або написанні) мають абсолютно різні значення [7, с. 401].

Інтерференційні омоніми – це слова, які частково або повністю збігаються (з огляду на фонетико-морфологічні та словотворчі особливості) у двох мовах за формою (звучанням), але різняться значенням. Наприклад, рос. *наглый* («нахабний, зухвалий») – укр. *наглий* («раптовий, несподіваний»); рос. *сказ* («розповідь, оповідь») – укр. *сказ* («назва хвороби»); рос. *мешкать* («баритися, гаятися») – укр. *мешкати* («проживати, квартирувати»); рос. *шар* («куля») – укр. *шар* («верства») та ін.

А. А. Турчина звертає увагу на вагомий внесок у системне вивчення омонімів зарубіжних учених М. Кесслера і Ж. Дерконьї, які запропонували термін «*Faux amis du traducteur*» («фальшиві друзі перекладача») і виділили два типи «фальшивих друзів перекладача»: 1) «повністю помилкові» зі схожою орфографією і семантикою і 2) «частково помилкові» зі схожою орфографією і в основному із загальною семантикою [6, с. 123].

Найбільш небезпечним у вживанні інтерференційних омонімів є те, що у різних мовах вони позначають різні поняття. Сплутування однакових за звучанням слів спричиняє чимало помилок. Відмінності в семантиці інтерференційних омонімів виявляються значними. Наприклад, рос. *державный* – «той, що стосується держави», яке належить до високого стилю; *уродливый* – «негарний, потворний»; *благой* – «добрий» – укр. *державний* з тим самим значенням, але без стилістичного забарвлення до зовсім протилежного антонімічного значення; *уродливый, вродливый* – «гарний, красивий; благий» – «німецький».

Явище інтерференційних омонімів є досить поширеним в багатьох інших мовах, тому можна навести приклади таких омонімів у різних мовах [10]: українсько-польських: *charateryny* (відважний, рішучий) – *характерний* (укр.); *grzywna* (штраф) – гривня (укр.); *duma* (гордість, пиха) – дума (укр.); *kant* (шахрайство) – кант (укр.); *sielanka* (легке, безтурботне життя, ідилія) – селянка (укр.); *pensja* (оплата взагалі, платня) – пенсія (укр.); *oskota* (охота, бажання); *bajda* (вигадка, нісенітниця) – байда (укр.); *dzierzawa* (оренда землі) – держава (укр.); українсько-чеських: *chytry* (розумний, дотепний) – хитрий (укр.); *car* (ганчірка) – цар (укр.); *delo* (гармата) – гармата (укр.); *dobrodruh* (авантюрист) – добрий друг (укр.); *huba* (рот) – губа (укр.); *socha* (статуя) – соха (укр.); *holka* (дівчина) – голка (укр.); *biograf* (кінематограф) – біограф (укр.); *buchta* (булочка) – бухта (укр.); українсько-російських: *adres* (місце проживання) – (укр. вітальна листівка; баня (купол) – (укр. лазня); *военный* (стосовно до війська) – (укр. стосовно до війни).

Близькість слів – однаковість (чи приблизна однаковість) звучання – нерідко створює проблему в міжкультурній комунікації, спричиняє двозначність ситуацій. Найчастіше це відбувається тоді, коли перекладають тексти. До уваги не беруться певні відтінки значень слів, напр., з англійської: *accurate* (точний), *magazine* (журнал), *figure* (цифра), *dramatic* (несподіваний, яскравий), *decade* (десятиріччя), *formal* (офіційний), *nation* (народ, країна), *sabotage* (диверсійний акт), *popular* (народний), з французької: *artiste* (художник) та ін. Звичайно, для того, щоб уникати таких помилок, треба знати предмет перекладу, досконало володіти мовою оригіналу та його лексико-граматичними особливостями у зіставленні з рідною, частіше звертатися до словників як перекладних, так тлумачних, синонімів, паронімів, довідкової літератури.

Також треба знати джерела інтерференційної омонімії, якими, як правило, є:

– збіг неспоріднених слів: *термін* (слово) – *термін* (строк); *дід* (чоловік поважного віку) – *дід* (назва танцю); *рація* (пересувна радіостанція) – *рація* (розумна підстава, обґрунтування чого-небудь); *лютий* (злий) – *лютий* (другий календарний місяць року);

– розпад багатозначного слова: *переказати* (переповісти) – *переказати* (гроші); *сісти* (про людину) – *сісти* (про батарею);

– словотворчі процеси: *винний* (вина) – *винний* (вино); *безділля* (неробство) – *безділля* (відсутність долі); *компостувати* (компостер) – *компостувати* (компост);

– збіг українського та іншомовного слова: *лава* (предмет для сидіння) – *лава* (з італ. – розплавлена вулканічна маса); *клуб* (диму) – *клуб* (з англ. – товариство, приміщення);

– засвоєння з різних мов: *ліга* (з фр. – асоціація) – *ліга* (з італ. – знак над нотами у вигляді дуги); *клінкер* (з нім. – спечені глиняні вироби у вигляді цегли) – *клінкер* (з англ. – вузький довгий спортивний човен).

Інтерференційні омоніми на практиці ускладнюють слововживання, спричиняють конкретні непорозуміння. Тому основна вимога до вживання інтерференційних омонімів у міжкультурному спілкуванні – це передусім чіткість, виразність, повнота інформації, точність контексту.

Інтерференційні омоніми застосовуються в різних функціональних стилях сучасної української мови, але з різною метою. Тому тільки в художньому – з виразною стилістичною метою. Що ж стосується наукового та офіційно-ділового, яким притаманні точність викладу, однозначність, конкретність, то омоніми не виконують жодних стилістичних функцій.

Нерозрізнення значень інтерференційних омонімів породжує таке небажане явище в міжкультурному спілкуванні, як наявність кальки. Калька – це слово, його окреме значення, звороти, запозичені з інших мов шляхом буквального перекладу [7, с. 227].

Інтерференційні омоніми часто спричиняють у фахівців, котрі спілкуються кількома мовами, інтерференційні помилки. Це можливе стільки на рівні не мовних форм, а змісту, на кшталт: *дурно себе почувати* (натомість *погано*), *смутно згадувати* (натомість *нечітко*, *слабо*, *туманно*, *ледь-ледь*), *їсти обід з трьох блюд* (натомість *страв*), *засідати безплідно у парламенті цілу неділю* (натомість *тиждень*), *мішати працювати* (натомість *заважати*).

Це відбувається через те, що носії мови намагаються навести подібні за формою слова (особливо, якщо в них частково збігається семантика) у їхню повну відповідність, тобто механічно перенести значення слова однієї мови в іншу, ототожнити зміст цих різних за значенням слів. Подібні приклади інтерференційних помилок подані в посібниках, словниках та довідниках з культури мовлення: І. Вихованця [1], М. Кочерган [3], О. Сербенської [5; 6; 7], І. Фаріон [11], Є. Чак [12] та ін.

У табл. 1 наведено помилки, які трапляються у мовленні юристів [5], що поділяються на штучне перенесення з однієї мови в іншу, порушення лексики, неправильний переклад та ін. Отже, уживання інтерференційних омонімів спричиняє калькування, тобто автоматичне перенесення слова з однієї мови в іншу. Калька може формуватися на основі недостатнього знання однієї з мов або загалом низького рівня мовленнєвої культури.

Дуже часто в усному мовленні трапляються кальки, ужиті без потреби: *столова*, натомість *їдальня*, *любий*, натомість *будь-який*, *кожний*; *признак*, натомість *ознака*; *обідити*, натомість *скривдити*; *надоїдати*, натомість *набридати*, *докучати*; *повістка дня*, натомість *порядок денний*; *міроприємство*, натомість *захід* тощо.

Інтерференційна омонімія наявна і в термінології, яка мовознавцями розглядається по-різному.

Одні дослідники омонімами вважають терміни, які збігаються один з одним за звучанням та написанням, але мають різне походження і не є різними значеннями багатозначного слова (етимологічні омоніми). Наприклад: *ліга* (фр.) – асоціація, *ліга* (італ.) – музичний знак; *патрон* (фр.) – частина вогнепальної зброї, *патрон* (лат.) – покровитель, захисник та ін. Треба бути обережним у вживанні етимологічних омонімів через те, що вони мають абсолютно різні значення. Термін можна розглядати як групу однозначних термінів-омонімів [10]. Якщо багатозначний термін входить у різні терміносистеми української літературної мови, то можна стверджувати про міжнаукову термінологічну омонімію.

Таблиця 1
Помилки в мовленні

Помилкове вживання	Відповідно до норм української мови
Крайня необхідність	Конечна потреба
Крайні міри	Надзвичайні заходи
Прийти з покаянням	Явитися з повинною
Явне протиріччя	Очевидна суперечність
Залишаємо за собою право	Застерігаємо собі право
Залишатися без покарання	Оминути покарання, вийти сухим з води
Залишатися при своїй думці	Обстоювати свою думку, держатися своєї думки
Запутана справа	Заплутана (неясна, складна) справа
Залишатися в стороні	Залишатися осторонь
Згідно наказу	Згідно з наказом
Відповідно з ухвалою	Відповідно до ухвали
Знаходиться під вартою	Ув'язнений
Знаходиться в опозиції	Опозиційний до...
Давати показання	Свідчити
Діюче законодавство	Чинне законодавство
Мнима угода	Фіктивна (нереальна) угода
Поступила заява	Надійшла заява
Пред'явити обвинувачення	Звинуватити, висунути звинувачення
Рахую можливим	Вважаю (визнаю) можливим (за можливе)
Більш суворіше покарати	Суворіше покарати
Його визвали на суд	Його викликали в суд
Давали роз'яснення по окремим законам	Тлумачили окремі (деякі) закони
Радник обирається виборцями	Виборці обирають радника
Наказує нас	Карає нас
Його треба лишити права	Його треба позбавити права
Лжесвідчення	Кривосвідчення
Лишати людину життя	Відбирати людині життя, позбавляти людину життя
Противна сторона	Супротивна сторона
Розбиратися в справі	З'ясувати справу
Розбирається в цій справі	Компетентний у цій справі
Це не має відношення до справи	Це не стосується справи
Через відсутність доказів	Якщо немає доказів
В силу закону	На підставі закону
Напасти на слід	Натрапити на слід
Поставити на вид	Попередити

Відмінності названої омонімії і лексичної такі:

1) з погляду синхронного стану мови, звичайні омоніми є такими всюди і завжди, тобто межами їх омонімічності є вся мова. Терміни, які претендують називатися омонімами, мають зовсім не пов'язані значення тільки в межах різних дисциплін. Як тільки вони перестають бути термінами, вони перестають бути і омонімами. Їхнє значення може виявлятися в семантичній структурі багатозначного слова;

2) будь-який процес має початок. Якщо процес утворення звичайних омонімів з багатозначного слова й існує, то встановити момент його початку навряд чи можливо. Для термінів цей момент є точно фіксованим. У будь-якому випадку, історія науки може, як правило, позитивно відповісти на питання, коли з'явився той чи інший термін;

3) для звичайної омонімії даний процес повинен бути стихійним за своєю суттю. Семантичне розходження термінів, навпаки, наскрізь раціональний процес, точніше він раціональний настільки, наскільки раціональні наукове знання і створення наукових понять.

Для міжнаукової термінологічної омонімії характерними є дві ознаки:

- 1) за термінами закріплені різні дефініції;
- 2) функціонують ці терміни у різних терміносистемах.

Наприклад, німецькомовний термін *візир* вживається у різних значеннях у військовій справі, фотографії, авіації, геодезії, термін *анкер* – у годинниковій та будівельній справі, термін *бленда* – у гірничій справі, фотографії та медицині. Як правило, така омонімія знімається контекстом.

Усі інтерференційні помилки при вживанні міжмовних омонімів можна звести до неврахування, крім зазначених вище абсолютно протилежних значень, ще й таких типів співвідношень між словами:

1) більш загальне – вузче значення (укр. *полоса*, на відміну від рос. *полоса*, функціонує тільки в поліграфії; рос. *делянка*, на відміну від укр. *ділянка*, вживається лише стосовно сільського господарства; рос. *вириш* має іронічний відтінок і зживається у значенні невправні поетичні твори);

2) однозначне – багатозначне слово (укр. порох «пил» і «вибухова речовина», рос. «порох» має тільки друге значення);

3) стилістично нейтральне – стилістично марковане (пор. *рос. державний, година*, які належать до високого стилю, і *укр. державний, година*, що є стилістично нейтральними);

4) архаїчне – неархаїчне (*рос. старец* у значенні «жебрак» зараз не вживається, тоді як для української мови це значення не є застарілим);

5) лексично вільне – лексично зв'язане (*укр. наглий* – «раптовий, несподіваний, нагальний» не має сполучувальних обмежень, тоді як *рос. наглий* уживається лише в словосполученні «наглая смерть»).

Часто такі відмінності є дуже тонкими й непомітними, інколи дуже значними. Що ж стосується звичайних мовців, то в їхньому мовленні такі помилки дуже поширені. Чи кожен, наприклад, знає, що *рос. амуниция* означає «спорядження військового, окрім зброї і одягу», а *укр. амуніція* – «спорядження військового, включаючи зброю», що *рос. ославить* – «розпустити про кого-небудь недобрі чутки», а *укр. ославити* – «поширювати як добрі, так і недобрі чутки», *рос. охмелять* – «робити п'яним», а *укр. охмеляти* – виводити із стану оп'яніння?

Характерні омонімічні пари і з іншими мовами: *укр. сад* і *серб. сад* «зараз»; *укр. домовина* «труна», *хорв. domovina* «батьківщина»; *укр. вреднота*, *хорв. vrednota* «надбання»; *укр. булка*, *болг. булка* «молода, наречена»; *укр. степ*, *англ. step* «крок»; *укр. стіл*, *англ. steel* «сталь»; *укр. артист*, *фр. artiste* «художник»; *укр. академік*, *нім. Akademiker* «людина з вищою освітою»; *укр. я*, *нім. Ja* «так» тощо. Своєрідність цієї омонімії в тому, що вона не викликає інтерференційних помилок, і не тільки тому, що серед названих мов є віддалені за походженням.

Інтерференційними омонімами широко послуговуються фахівці у міжкультурному спілкуванні. Під впливом лексичної інтерференції плутаються значення слів, тому треба постійно підвищувати рівень знань мови та набувати певних навичок у правильному слововживанні. Є різні шляхи вдосконалення мовленнєвої майстерності, але найбільш дієвими можна назвати самоосвіту, постійне стеження за тенденціями розвитку сучасної лексики української та інших мов.

Саме це сприятиме впевненості у виборі слів, порозумінню, бути належним чином поцінованим у міжкультурному спілкуванні.

Література:

1. Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2012. – 150 с.
2. Демська О. М. Словник омонімів української мови / О. М. Демська, І. М. Кульчицький. – Л., 1997. – 224 с.
3. Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1997. – 400 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови / Л. А. Лисиченко. – Х., 1977.
5. Сербенська О. Антисуржик : посібн. / О. Сербенська. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.
6. Сербенська О. Я. Культура усного мовлення : практикум. : навч. посіб. / О. Я. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.
7. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капельюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – К. : Знання, 2004. – 367 с.
8. Турчина А. А. Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах / А. А. Турчина. – Мовознавство. – 2012. – Вип. 17. – С. 121-126.
9. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Укр. енцикл». 2000. – 752 с.
10. Українська мова (за правознавчим спрямуванням) : навч. посіб. / укл.: О. А. Лисиченко, В. М. Пивоваров, О. В. Прудникова. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2011. – 228 с.
11. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей) : [монографія]. – Вид. 3-тє, доп. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – 332 с.
12. Чак Є. Д. Складні випадки вживання слів / Є. Д. Чак. – К. : Рад. школа, 1984. – 185 с.